

VILLE YLIASKA

Valtiomanagerismi ja yritystuet

– jälkiekspansiivisen hyvinvointivaltion muodonmuutoksia

Manageristinen ajattelu vaikutti Suomen valtion rakenteiden muutoksiin 1980- ja 1990-luvuilla. Uudet johtamisopit näkyivät keskus- ja paikallishallinnon vallanjaossa: valtion roolia verorahojen ohjaamisessa vahvistettiin samalla, kun kunnille annettiin valtaa päättää keinoista, joilla valtion määräämät tehtävät hoidettiin. Reformi hyödynsi uusista johtamisopeista johdettua ajatusta strategisen ja operatiivisen vallan erottelusta: manageristinen valtio määrittäi strategian ja kunnat hoitivat operatiivisen osuuden. Vallanjako oli osittain seurausta toisesta muutoksesta. Valtio ryhtyi toteuttamaan teknologia- ja teollisuuspolitiikkaansa yhä vahvemmin yritystukien avulla suoran omistamisen sijaan. Uuteen teknologiapolitiikkaan toivottiin saatavan varoja muista toimista säästämällä, koska julkisen sektorin ei haluttu enää kasvavan. Tämä edellytti vallankeskitystä verovarojen osalta.

Etatismiin ja dirigismin jälkeinen valtio?

Toisen maailmansodan jälkeistä korkean talouskasvun aikaa on luonnehdittu ”kultakaudeksi”¹. Sen määritelmiin sopivat useimmissa tapauksissa ranskan kielestä lainattu *étatisme* (valtiojohtoisuus) ja siitä johdettu *dirigisme* (verbistä *diriger*, ohjata), jotka viittaavat julkisen vallan suureen ohjailevaan rooliin valtioiden talouspolitiikassa. Kasvuvuosien jälkeen sekä valtiojohtoisuus että valtion ohjaus ovat kautta linjan muuttuneet, elleivät jopa vähentyneet.

Kultakauden ja teollisen aikakauden vähittäinen päättyminen² johtivat valtioiden muodonmuutoksiin ja erilaisiin ratkaisumalleihin, joita on käsitelty monilla tieteenaloilla³. Valtioiden jälkiteollista muutosta analysoitaessa on otettava huomioon ainakin 1) rakenteelliset taloudelliset muutokset (kiristynyt globaali kilpailu, teknologian muutos, työvoiman kysynnän voimakkaampi vaihtelu osaamisen mukaan), 2) sosiaaliset muutokset (siirtolaisuus, ikä- ja perherakenne, uudet sosiaaliset riskit) ja 3) poliittiset muutokset (työväen- ja keski-luokan pienentyminen/pirstoutuminen, individualismin nousu, hyvinvointisovinismi).⁴

Raija Julkunen kokoaa ansiokkaasti keskustelua valtioiden muodonmuutoksesta tuoreessa kirjassaan *Muuttuvat hyvinvointivaltiot* (2017). Julkusen mielestä hyvinvointivaltiota ei ole lakkautettu, mutta muutoksen takia voidaan puhua ’jälkiekspansiivisesta hyvinvointivaltiosta’. Hyvinvointivaltiossa on siirrytty niukkuuden aikaan, jota leimaa kasvattamisen ja rakentamisen sijaan reformointi, tehostaminen ja säästäminen. Julkunen hyväksyy Paul Piersonin analyysin, jonka mukaan keskeinen mekanismi on ollut demografisen muutoksen ja jälkiteollisen

talouden määrittämä pysyvä tiukkuus (*permanent austerity*). Jälkiekspansiivisen hyvinvointivaltion politiikkaa ohjaavat menojen kurissapito (*cost containment*), markkinoille palauttaminen (*recommodification*) ja kehittäminen (*recalibration*).⁵ Kaiken kaikkiaan ’sosiaalinen’ on jälkiekspansiivisellä kaudella korvattu tai korvautunut eriytyemisellä, yksityistämällä, privatisoitumisella tai perheistämällä, fiskalisoinnilla, funktionalisoinnilla, markkinasignaaleihin reagoivilla uusilla subjekteilla, kilpailukykyvaatimuksilla ja uudella (manageristisella) hallinnolla (*governance*).⁶

Tässä artikkelissa keskitytään kahteen viimeksi mainittuun tekijään. Kilpailukykyvaatimusten osalta käsitel- telen yritystukijärjestelmän syntyä 1970-lopulta lähtien. Valtio ei tavoittele enää entiseen tapaan suoraa omistusta vaan turvautuu ennemmin yksityiselle sektorille suunnattuihin yritystukiin. Toisella tasolla tarkastelen manageristisesta ajattelusta johdettuja vallanmuutoksia sekä keskus- ja paikallishallinnon välillä että eduskunnan ja hallinnon työnjaossa. Argumenttini mukaan yritystuki- kipolitiikan muotoutuminen vaikutti myös vallanmuutoksiin hallinnon tasolla.

Valtion rooli ja yritystuet

Valtion suoriin yritystukiin ja verotukiin on 2010-luvulla kulunut vuosittain noin 3,5 miljardia euroa. Tämän lisäksi kunnat maksavat omia tukiaan yrityksille. Niiden toimintaa tuetaan myös erilaisilla yrityspalveluilla, joissa työskenteli vuonna 2011 noin 4 400 henkeä niin valtiolla kuin kunnissa, mikä merkitsee 350 miljoonan euron palkkakustannuksia. Yhteensä tukipalvelut mak-

”Jo 1800-luvulla syntyi käsitys, että Suomi on syrjäinen ja pääomaköyhä maa.”

savat noin 700 miljoonaa euroa vuosittain.⁷ Vuonna 2017 yritystukien kokonaismäärä oli noin 4 miljardia⁸.

Yritystuet nousevat poliittiseen keskusteluun tasaisin väliajoin. Tämä johtuu osittain siitä, etteivät tutkimukset ole yksimielisiä niiden hyödyllisyydestä. Tutkimus- ja kehittämismenojen (T&K), yritystukien ja tuotannon kasvun sekä kokonaistuottavuuden välistä suhdetta on vaikea tutkia. Tutkimusten tekemistä hankaloittaa vaihtoehtoisten skenaarioiden puute ja vaikuttavien syiden yksilöinnin hankaluus.⁹

Valtion taloudellinen tutkimuskeskus (VATT) kritisoi ensi kerran Suomen yritystukipolitiikan tehottomuutta vuonna 1992. Tuissa oli VATT:n mukaan liikaa päällekkäisyyksiä, ja käyttöpääomapainotteisuus synnytti vääristymiä kilpailuun¹⁰. Myös 2010-luvulla julkisessa keskustelussa on työ- ja elinkeinoministeriön raportteihin vedoten esitetty, että yritystuet ovat tarpeettomia ja tehottomia¹¹. Useat hallitukset ovat aikoneet karsia yritystukia siinä kuitenkaan onnistumatta.

Toisaalta monet tutkijat ovat korostaneet, että 1990-luvun teknologiayritysten menestyksen taustalla oli Suomen pitkän ajan teknologiapolitiikka, jossa julkisia varoja sijoitettiin julkiseen T&K-toimintaan ja yritystukeen¹². Kansainvälisessä keskustelussa muun muassa Mariana Mazzucato on korostanut ’yritteliään valtion’ merkitystä talouskasvulle. Yritteliäs valtio auttaa yrityksiä T&K-toiminnalla, sen rahoittamisella ja suoralla riskirahoituksella eikä keskity pelkästään korjaamaan

markkinavirheitä. Esimerkiksi Mazzucato nostaa valtion tutkimuslaitokset ja niiden tuottaman teknologian, jonka valmistamiseen liittyvää riskiä yritykset eivät ole valmiita kantamaan. Mazzucaton mukaan valtiot myös luovat markkinoita ja antavat kehitykselle suunnan.¹³

Suomessa valtiollisella teknologiapolitiikalla ja valtion suurella roolilla taloudessa on pitkä historia. Jo 1800-luvulla syntyi käsitys, että Suomi on syrjäinen ja pääomaköyhä maa, minkä vuoksi julkisen vallan oli avitettava sen taloutta¹⁴. Itsenäinen Suomen valtio osti ensimmäisen yrityksensä, metsäyhtiö Ab W. Gutzeit & Co:n syksyllä 1918, kun senaatti pelkäsi metsiä ja koskia omistavan yhtiön päätyvän saksalaisiin käsiin¹⁵. Toisen maailmansodan jälkeen valtion merkittävä rooli taloudessa sopi edelleen sekä oikeistolle että vasemmistolle, mutta eri syistä. Oikeisto näki asian pragmaattisesti, koska Suomi miellettiin vieläkin syrjäiseksi ja pääomaköyhäksi. Teollistamisen mukanaan tuoman vaurauden toivottiin myös vähentävän kommunismin kannatusta syrjäseuduilla. Vasemmistossa valtion rooli nähtiin puolestaan Troijan hevosena, josta voitiin edetä sosialismiin.¹⁶ Edelleen kylmän sodan ajan Suomen taloudessa kartellit olivat voimakkaita ja politiikan, pankkien sekä teollisuuden kytkennät syviä¹⁷.

Suomessa yksi jälkiteollisen ajan reaktio on ollut painottaa 1970-luvulta lähtien yritystukia ja T&K-politiikkaa valtion suoran omistamisen sijaan¹⁸. Tämä on korostunut sitä vahvemmin, mitä enemmän markki-

”Jälkitekollisten valtioiden reformeissa on tyypillisesti liikuttu markkinoiden ohjailusta ja suunnittelusta markkinoiden tukemiseen.”

noiden toimintaa suosiva kilpailujattelu on saanut yhteiskuntapolitiikassa sijaa. Jonathan D. Levyn mukaan jälkitekollisten valtioiden reformeissa on tyypillisesti liikuttu markkinoiden ohjailusta ja suunnittelusta markkinoiden tukemiseen. Valtio ei ole pelkästään vetäytynyt tai poistunut näyttämöltä vaan keskittynyt markkinoiden luomiseen ja tukemiseen.¹⁹ Tavoissa ja muodoissa on kuitenkin ollut eroja: esimerkiksi jotkut maat ovat yksityistäneet voimakkaammin kuin toiset, ja valtioiden omistus pohja entisissä yrityksissään vaihtelee enemmistöosakkuudesta vähemmistöosakkuuksiin²⁰.

Teknologiapolitiikassa tapahtui 1970- ja 1980-lukujen taitteessa käänne, jota on kutsuttu teknologiavetoiseksi aikakaudeksi²¹. Samalla suhtautuminen suoraan omistukseen muuttui. Valtio ryhtyi ensin liikelaitostamaan eli irrottamaan omistamansa yritykset budjetistaan ja sen jälkeen vähentämään omistustaan julkisissa yhtiöissä. Muutosta valmisteltiin 1970-luvun lopulta alkaen ja se toteutettiin vähitellen 1980-luvun lopulla²². Käänne oli osa Korpilammen konsensukseksi kutsuttua prosessia.

Korpilammen konsensus

Suomen 1970-luvun jälkeistä politiikkaa on useissa yhteyksissä kutsuttu konsensuksen ajaksi, ja tällä konsensuksella on yksi selkeä alkupiste: Korpilammen hotellilla Espoossa vuonna 1977 pidetty konferenssi, jossa Suomen

poliittinen ja taloudellinen eliitti pohti keinoja talouselämän kukistamiseksi. Tuolloin syntyneitä talouspoliittista linjaa nimitetään Korpilammen konsensukseksi.

Suomalaista konsensuspolitiikkaa lähdettiin hakemaan tilanteesta, jossa työttömyys oli öljykriisien seurauksena noussut ennätyslukemiin. Kalevi Sorsan toinen hallitus katsoi, että se tarvitsi uusille talouspoliittisille ajatuksilleen laajempaa tukea. Sorsa järjesti konferenssin sitouttaakseen eri osapuolet linjausten taakse. Taustalla oli eturyhmien huonot välit, joiden katsottiin estävän kaikki uudistukset. Jälkeenpäin Sorsa totesi, että konferenssin alkuperäiset tavoitteet eivät olleet niin kunnianhimoisia kuin ne, jotka lopulta toteutuivat. Moni aikalainen koki varsinkin jälkeenpäin, että eräänlainen konsensuksen henki onnistuttiin aidosti luomaan. Toisaalta aikalaiset puhuivat itse ennen kaikkea elvytyksestä eivätkä niinkään konsensuksesta: ilmausta ”konsensus” ryhdyttiin käyttämään vasta myöhemmin.²³ Toisaalta puhe konsensuksesta on osaksi myyttistä liioittelua²⁴.

Konsensuspuhetta voi yrittää ymmärtää vertaamalla sitä 1950- ja 1960-lukujen kiistelyihin yhteiskuntapolitiikan suunnasta²⁵. Suomen kylmän sodan aikaisen poliittisen järjestelmän tasapainoa on kutsuttu ”epäluottamuksen nelikannaksi”²⁶. Sisällissodan perinnön takia politiikkaa ei voitu rakentaa luokkasovun ympärille Ruotsin tapaan²⁷. Näin hyvinvointivaltion perustoimintoja ei luotu yksimielisyyden vallitessa, vaan oikeisto piti sosiaalipoliittisia uudistuksia kaiken aikaa taloudellisesti

mahdottomina²⁸. Yhteiskuntarauha perustui kuitenkin ajatukselle, että kaikkien osapuolten (valtiovalta, maataloustuottajien järjestöt, työnantajajärjestöt ja ammattiyhdistysliike) vaatimukset katsottiin lähtökohdiltaan legitimeiksi. Vaikka vääntö politiikan suunnasta ja hyvinvointivaltion rakentamisesta oli tiukka, vakiintuneita suhteita ei kuitenkaan koko ajan kyseenalaistettu. Kaikilla nähtiin olevan oikeus esittää oma näkökulmansa eri vaatimuksineen. Konsensuksessa muuttui juuri tämä: yritettiin määritellä *kansankunnan yhteinen etu*. Näin eturyhmien tavoitteet olivat vähitellen menettäneet legitimitiiteitään. Poliitikasta tuli kilpailua siitä, kuka pystyi määrittelemään yhteisen edun²⁹.

Myös SDP:n politiikka muuttui. Sami Outinen kiittelee, että ennen kaikkea yksityinen yritystoiminta asetettiin aikaisempaa keskeisempään asemaan. Näin yritystoiminnan edistäminen nousi politiikan ytimeen, ja sen menestys alettiin vähitellen nähdä kansankunnan yhteisenä etuna. Toinen muutos SDP:n linjauksessa oli se, että veroasteen nousu haluttiin pysäyttää. Sen sijaan sosialismista luopuminen (kuten usein on esitetty) – tai siitä puhumisesta luopuminen – oli aluksi vain lyhyen aikavälin vaalistrateginen linjaus.³⁰

Sorsan hallituksen elvytyspaketin julkilausuttuna tavoitteena oli teollisuuden toimintaedellytysten palauttaminen. Se sisälsi työnantajien sairausvakuutus-, lapsilisä- ja työeläkemaksujen määräaikaisen alentamisen sekä investointien tukemisen ja rakennustöiden nopeuttamisen. Taustan elvytyspaketille loi se, että edellisen hallituksen (Miettusen hätätilahallitus) politiikkaa pidettiin epäonnistuneena.³¹ Sen leikkauspolitiikka oli heikentänyt talustilannetta, minkä seurauksena myös pieni ryhmä suomalaisia taloustieteilijöitä oli ryhtynyt kritisoimaan Suomen perinteistä linjaa, jossa talouslaman aikana julkisia menoja leikattiin³². Talouspolitiikka haluttiin nyt siirtää leikkauslinjalta elvyttävälle linjalle³³.

Elvytyslinja tuo vielä yhden ulottuvuuden siihen, mikä politiikassa muuttui: Korpilammella hyväksyttiin elvytys mutta myös muotoiltiin uudelleen käsite 'elvytys'³⁴. Suomen kieleen elvytyksen käsite talouspolitiikkaan liitettyä oli tullut 1930-luvun laman myötä, kun eri valtiot harjoittivat talouden elvytystä velkarakalla³⁵. Sorsan hallituksen politiikka ei kuitenkaan ollut elvytystä tässä perinteisessä keynesiläisessä mielessä. Sen sijaan hallitus aikoi harjoittaa tiukkaa menotaloutta: se kieltäytyi ottamasta velkaa ja kasvattamasta julkisen sektorin menoja. Se myös poisti keinovalikoimasta devalvoinnin, ja inflaation vähentäminen oli yksi päätavoitteista. Lainan ottaminen oli sallittua vain muutamaankin erikoistapaukseen: vientiteollisuuden investointien rahoittamiseen, tuontia korvaavan teollisuuden kehittämiseen, valtionyhtiöiden osakepääoman korottamiseen sekä energiatalousohjelman rahoittamiseen.³⁶

Suomalainen elvytys merkitsi yritysten tukemista monin eri keinoin. Konsensuksen yhtenä kehityskulkuna voidaan erottaa se, että T&K- ja yritystukipolitiikan tarpeista kansankunnan yhteisenä etuna päästiin yhteisymmärrykseen. SDP lopetti puheen sosialisoinneista ja

tuki elinkeinoelämää kannattamalla yritystukien lisäämistä.

Teknologia- ja innovaatiopolitiikka

Konsensuksessa elinkeinoelämä ja sosialidemokraatit löysivät yhteisen näkemyksen yritystukipolitiikassa. Yritystukien perusteluiden taustalla on monia lähtökohtia. Yleinen näkemys edelleen oli se, että Suomi oli syrjäinen ja pääomaköyhä maa³⁷. Suomen Pankin tiukat luottoliittiset linjanvedot inflaation taltuttamiseksi 1970-luvun puolessa välissä tekivät tilanteesta elinkeinoelämän näkökulmasta entistä tukalamman³⁸. Suomen 1980-luvun vaihteen rahoitusmarkkinat olivat ”alkeelliset”³⁹. Vaikka oikeistossa valtion puuttumista talouteen pidettiin periaatteessa vääränä ja toimintaa vääristävänä, lisäpääoma nähtiin tervetulleena. Koska valtio oli tehnyt luotonantojärjestelmästä monimutkaisen ja rikkoi näin markkinatalouden sääntöjä, otti elinkeinoelämä pääomaa sieltä mistä sai. Valtion avun piti vain tulla rahoituksen, ei omistamisen välityksellä. Esimerkiksi Elinkeinoelämän valtuuskunta (EVA), joka muuten kritisoi julkisen sektorin liian suurta kokoa ja näki itsensä markkinatalouden etujoukkona, oli valmis luopumaan markkinataloudesta, kun kysymys oli yritysten tukemisesta verovaroin. EVA:n mukaan näytti olevan sellaisia tilanteita, joissa ”kansankunnan intresseissä on ohittaa markkinamekanismi”⁴⁰.

Lisäksi teknologiapolitiikka oli osa suomalaisen oikeiston, erityisesti juuri EVA:n, strategiaa poliittisissa kamppailuissa vasemmistoa ja nousevaa vihreää liikettä vastaan. EVA:n analyyseissa toistuivat muiden läntisten konservatiivisten liikkeiden esiin nostamat uhat, kuten työn arvostuksen lasku, nollakasvufilosofia ja median vasemmistolaistuminen. Järjestön tavoitteena oli kuitenkin esiintyä puolueettomana, ulkopuolisena ja pragmaattisena, joten teknologian kehittäminen nostettiin korkealle sen asialistalla. EVA siis pyrki häivyttämään tavoitteitaan keskittymällä teknologiaan, jonka kehittäminen ja yritysten tukeminen esitettiin yhteisenä etuna. Suomessa poliittinen oikeisto ei siten aktiivisesti hakenut konfrontaatiota, kuten esimerkiksi Thatcher Isossa-Britanniassa tai Reagan Yhdysvalloissa.⁴¹ SDP puolestaan oli valistusperinteensä mukaisesti edistysuskoinen: se liitti kasvun ja edistyksen toisiinsa. Näin teknologian kehittämistä ja sen mukanaan mahdollisesti tuomaa taloudellista kasvua pidettiin myönteisenä.⁴² Tämä näkyi siinä, että SDP:ssä vastustettiin laajasti puhetta nollakasvusta, joka Suomessakin nousi julkiseen keskusteluun ympäristöaatteen voimistumisen myötä⁴³.

1970- ja 1980-lukujen teknologia- ja yritystukipolitiikka sai tukea myös siitä, että monet poliittiset toimijat pitivät lamaa ylituotantokriisinä. Tämän oletuksen mukaan perusteellisuuteen perustunut tuotanto oli saavuttanut saturaatiopisteensä. Esimerkiksi Kalevi Sorsan pohdintoissa teollisuusmaat olivat tulleet yhden taloudellisen kehitysvaiheen päähän ja Nikolai Kondratjevin vanha teoria pitkistä aalloista näytti pitävän paikkansa. Edessä oli kenties neljännesvuosisata hitaan talouskasvun

”Suoran omistamisen sijaan konsensuksen ajan politiikka perustui yksityisille yrityksille annettuun tukeen.”

aikaa ja koko kapitalistinen järjestelmä oli tienhaarassa. Uuden kasvuvaallon käynnistäminen edellytti uusia kulu- tustuotteita, sillä autot ja kodinkoneet olivat kapasiteet- tinsa jo tyhjentäneet. ”Nyt oletetaan, että elektroniikka voisi olla se, joka seuraavassa nykäisee kehityksen liik- keelle, mutta tätä ei ole tapahtunut”, Sorsa kiteytti.⁴⁴ Myös OECD:n piirissä analyysi tilanteesta oli saman- kaltainen: ”Tietokoneista ja telekommunikaatiosta tulee elintärkeä uusi infrastruktuuri, joka synnyttää uusia teol- lisuusaloja. Autoteollisuuden ja muiden vanhojen teol- lisuusalojen saturaatioilmion kontekstissa uusien teolli- suusalojen etsimisen kiireellisyys on selvää.”⁴⁵

Teollisuusmaat olivat tämän tulkinnan mukaan käyneet 1900-luvulla läpi ensimmäisen rakennemu- toksen maatalousyhteiskunnista teollisiksi yhteiskun- niksi. 1970- ja 1980-luvuilla pohdittiin seuraavan rakennemuutoksen sisältöä. Suosituimmista visioissa edessä odotti jälkiteollinen tietoyhteiskunta, jossa tie- totekniiikka ja huipputeknologia käynnistäisivät uuden kasvupyrähdysten.⁴⁶ Niinpä julkisia varoja oli eri- tyisesti suunnattava huipputeknologian tutkimus- ja kehitystoimintaan. Suomen ohella etenkin Ranska ohjasi niitä tietoyhteiskunnan rakentamiseen. Ranska halusi huipputekniikan edelläkävijäksi: esimerkeiksi käyvät panostukset Concorde-lentokoneeseen (yhdessä brittien kanssa), Minitel-tietoverkkoon, sähköautoihin ja ydinvoimaan.⁴⁷ Suomessa pyrkimystä kuvasi SDP:n ja Sorsan ajama kuvaputkitehdas Valco ja puolueen ta-

voitteet siirtää valtion yritystoiminnan painopistettä elektroniikka-alalle⁴⁸. Suoran omistamisen sijaan konsensuksen ajan politiikka perustui yksityisille yrityksille annettuun tukeen, varsinkin kun Valco ajautui talou- dellisiin vaikeuksiin, mistä koitui Sorsalle henkilökoh- tainen taakka⁴⁹. SDP:tä ajoi yritystukien taakse myös edellä mainittu vaalitaktinen linjaus, jonka mukaisesti se lopetti sosialismista puhumisen. Sorsan analyysissa sosialismin korostaminen oli laskenut puolueen kannatusta vuonna 1975 kahdeksan prosenttiyksikköä – radi- kalismilla ei ollut kannatusta.⁵⁰

Valtion tutkimus- ja kehitystoiminnan veturiksi pe- rustettiin Teknologian kehittämiskeskus (Tekes) vuonna 1983. Valtion tukema T&K-toiminta ja yritystuet olivat kestopuheenaihe koko 1980-luvun. Vaikka keskimää- räinen talouskasvu Suomessa vuosina 1974–1985 oli eu- rooppalaista keskiarvoa nopeammalla tasolla 2,7 prosen- tissa, työttömyys hellitti vasta vuosikymmenen lopulla.⁵¹ Tästä syystä SDP piti yllä työttömyys- ja lamapuhetta, ja edessä oli kaiken aikaa ”uusteollistamisen aikakausi”. Lääkkeeksi tarjottiin T&K-panostusten kasvattamista; riskirahaa oli yrityksillä käytössä kaiken aikaa liian vähän. T&K-menojen BKT-osuudesta tuli mittari, jota seu- rattiin tarkasti.⁵²

Suomen yritystuki- ja teknologiapolitiikka muuttui ajatusten tasolla Korpilammella, mikä näkyi konkreetti- sesti esimerkiksi Tekesin perustamisena. Muutos oli kui- tenkin 1980-luvulla pääasiassa periaatteellinen: elinkei-

”Valtiovarainministeriö kritisoi koko 1980-luvun ajan elinkeinoelämän rinnalla sitä, että muut ministeriöt ja kunnat vain tuhlasivat rahaa ja ainoastaan valtiovarainministeriö katsoi kokonaisuuden etua.”

noelämä oli pettynyt toteutuneisiin panostuksiin. 1980-luku voidaan yleisesti mieltää vielä hyvinvointivaltiollisen sosiaalipolitiikan rakentamisen vuosikymmenenä.⁵³ Vasta 1990-luvun lama mahdollisti edellä hahmotellun muutoksen toteuttamisen laajemmin.

Julkisen sektorin katkaisuhuolto

Yritystukipolitiikalla oli vaikutuksensa budjettipolitiikkaan. Lähtökohtana oli, että julkisia varoja oli sijoitettava yritysten tueksi, mutta julkiset menot eivät kuitenkaan saaneet kasvaa – jostain oli siten vähennettävä. Ongelma oli, että monet hyvinvointivaltion sosiaalipolitiikkaan liittyvät budjettimekanismit toimivat automaattisesti. Näin yritystuilla oli yhteys budjettirakenteisiin, joita muutettiin julkisen hallinnon kehittämisen yhteydessä.

Budjettirakenteisiin kohdistunut politiikka kytkeytyi kansainväliseen keskusteluun ”liikademokratiasta”. Siinä esitettiin, että kansalaiset olivat hyvinvointivaltion rakentamisen aikana tottuneet kohtuuttomiin odotuksiin: he ja heidän eturyhmänsä vaativat kaiken aikaa liikaa etuuksia, ja tämä oli johtanut julkisen sektorin liikkasvuun. Keskustelun seurauksena useissa maissa harjoitettiin talouspolitiikkaa, jossa pyrittiin suitsimaan ”liikademokratiata” joko talousinstituutioiden (valtiovarainministeriö, keskuspankki) autonomiaa lisäämällä tai uusilla budjettilainsäädännöillä.⁵⁴

Suomessa puhe budjettirakenteista kohdistui erityisesti valtionosuuksiin. Vallitsevan budjettimekanismin vuoksi julkisia menoja oli vaikea leikata. Järjestelmä otti valtion kunnille asettamat velvoitteet huomioon siten, että valtion oli pakko huolehtia myös rahoituksesta ja kunnat saivat prosenttiosuuden menoistaan valtionosuuksina. Järjestelmän pohja oli luotu jo 1800-luvulla, jolloin prosenttiperusteisella valtionavulla haluttiin nuukien kuntien osallistuvan lakisääteisten tehtävien tuottamiseen. 1900-luvun alussa koetettiin luoda valtionapujärjestelmä, joka perustuisi kiinteisiin summiin, mutta yrityksistä jouduttiin luopumaan, koska kunnat eivät säästövimmassaan enää pitäneet huolta palveluiden laadusta.⁵⁵

Keskustelu valtionosuuksien maksutavoista käynnistyi 1970-luvulla. Valtiovarainministeriön virkamiehien mukaan kunnille piti saada lisää ”omavastuuta”. Prosenttiosuuksiin perustunut järjestelmä oli heidän mukaansa johtanut menojen heikkoon hallittavuuteen. Kuntien epäiltiin teettävän palvelunsa tahallaan mahdollisimman kalliilla, jotta valtionosuudet olisivat mahdollisimman suuret.⁵⁶ Samoilla argumenteilla esiintyi elinkeinoelämä. EVA:n mukaan kunnat oli ongelman ratkaisemiseksi saatava ”katkaisuhuoltoon”⁵⁷. Lisäksi valtiovarainministeriö kritisoi koko 1980-luvun ajan elinkeinoelämän rinnalla sitä, että muut ministeriöt ja kunnat vain tuhlasivat rahaa ja ainoastaan valtiovarainministeriö katsoi kokonaisuuden etua⁵⁸. Ministeriön omassa lehdessä katsottiin,

että heidän organisaationsa oli ”myrskyävällä merellä” seilaavan Suomen kapteeni⁵⁹.

Valtiomanagerismi ja keskitetty valta

Ratkaisumalliksi valtiovarainministeriö ehdotti kehysbudjettijärjestelmää, jossa kunnat saivat rahansa könttäsummina. Kehysbudjetointi edellytti budjettivallan keskittämistä, mutta 1970- ja 1980-luvuilla erityisesti keskustapuolue ja 60-lukulainen uusvasemmisto kannattivat vallan hajauttamista autonomisiin kuntiin tai maakuntiin. 1980-luvun lopulla käytiin tiukka kamppailu hajauttamisen ja keskittämisen välillä. Vasta 1990-luvun laman syvä šokki loi tilanteen, jossa uudistus voitiin viedä läpi. Sitä ennen sille ei saatu riittävä poliittista tukea yrityksistä huolimatta.

Käytännössä poliittinen kamppailu kehysbudjetoinnista käytiin käsittekkamppailuna siitä, mitä ”hajauttaminen” tarkoittaa. Tämä johtui siitä, että 1980-luvun ilmapiirissä oli mahdotonta kannattaa vallan keskittämistä. Vielä 1980-luvun alussa hajauttaminen tarkoitti ennen kaikkea kuntien lisääntyvää autonomiaa ja lähidemokratiaa⁶⁰. Vuosikymmenen lopulla hajauttaminen merkitsi kehysbudjetoinnin yhteydessä sitä, että kunnat saivat vapauden päättää vain palveluiden tuotantotavoista. Valtio päätti siitä, mitä kuntien oli tehtävä ja kuinka paljon ne saivat rahaa. Manageristisen ajattelun mukaisesta strateginen (mitä tehdään) ja operatiivinen (miten tehdään) valta eroteltiin. Hajauttaminen tarkoitti siten lopulta keskusvallan otteen tiivistämistä, ei lisääntynyttä kuntien autonomiaa.

Ajatus strategisen ja operatiivisen vallan erottelusta tuli uusista johtamisopeista⁶¹. Ideana oli, että tietotekniikan kehitys mahdollisti operationaalisen vallan antamisen suorittavalle portaalle samalla, kun sen kontrollista pidettiin kiinni. Aikaisemmin suora käskysuhde katsottiin tiedonpuutteen vuoksi ainoaksi vaihtoehdoksi. Nyt johtoporras saattoi seurata – ainakin teoriassa – strategiansa jalkautumista erilaisilla tietotekniikan mahdollistamilla mittareilla. Tämän mukaisesti kunnille annettiin operationaalista valtaa ja strateginen valta jäi valtiolle. Samalla valtion ote kuntien rahoista tiukentui. Enää valtiovarainministeriön ei tarvinnut keskustella pitkällisesti muiden ministeriöiden kanssa. Myöskään ekspanstiivisen hyvinvointivaltion ajan keskusteluille, joissa julkiset palvelut olivat keskiössä, ei ollut enää tilaa entiseen tapaan. Valtiovarainministeriön budjettiosastolla pitkän uran 1970-luvulta 1990-luvun lopulle tehnyt Erkki Virtanen muisteli myöhemmin muutosta näin: ”Siinä [kehysjärjestelmässä] hallitus lyö lukkoon heti kautensa alussa valtiontalouden raamit koko hallituskaudeksi. Tämän myötä siihen asti vallinneeseen budjettihulinaan tuli kuri ja järjestys, ja budjettiriihet lyhenivät parin päivän pituisiksi.”⁶²

Pitkän poliittisen väännön jälkeen kehysbudjetoinnin mukainen valtionosuusuudistus toteutettiin vuonna 1993 syvimmän laman aikaan. Ilman lamaa uudistusta ei todennäköisesti olisi saatu tehtyä, sillä kaikki poliittiset

osapuolet tiesivät, että sen jälkeen kuntien valtionapuja olisi helpompi leikata. Lakiesitys ei olisikaan mennyt läpi, elleivät hallituspuolueet olisi luvanneet, että valtionosuuksia ei leikata. Tämä lupaus ei kuitenkaan pitänyt muutamaa kuukautta enempää. Näin kuntien tehtäväksi jäi 1990-luvulla pienempien resurssien uudelleen kohdentaminen, sillä valtio piti velvoitteet entisellään. Kuntapäätäjien tunnelmien mukaan valtio veti ne ”kölin ali”.⁶³

Valtionosuusuudistus ja kehysbudjetointi korostivat erityisesti valtiovarainministeriön asemaa kuntien ja sektoriministeriöiden kustannuksella, mitä kunnat ja muut ministeriöt arvostelivat.⁶⁴ Valtiovarainministeriön keskeinen rooli perustui siihen, että se oli tärkein kehysten valmistelija. Lisäksi se valvoi kehysten noudattamista sekä muiden ministeriöiden ja kuntien tuottavuuskehitystä. Sillä oli niin ikään merkittävä tehtävä valtionhallinnon tulostittareiden asettajana.⁶⁵ Ministeriön rooli kasvoi myös talouspoliittisten linjausten valmistelussa 1990-luvulla. Tämä näkyi niin ikään julkisuudenhallinnassa. Valtiovarainministeriön virkamiehet ryhtyivät 1990-luvun alusta alkaen julkaisemaan – ilman poliittista ohjausta – vaalien ja hallitusneuvottelujen alla näkemyksiään talouspolitiikan oikeasta suunnasta. Tarkoituksena on ollut ohjata vaalikeskustelua sekä hallituksen muodostamista. Poliittinen kulttuuri muuttui. Vanhoille juristivirkamiehille poliitikkojen varpaille astuminen olisi ollut mahdotonta, mutta uuden manageristisen ajattelun mukaisesti toimiville virkamiehille keskustelun ohjaus oli sen toimenkuvaan kuuluvaa työtä.⁶⁶ Budjetti uudistusten jälkeen monesta kansanedustajasta myös tuntui, ettei eduskunnalla ollut enää entisenlaista valtaa budjettinteossa. Se teki päätöksiä vain yleisellä tasolla: valta oli siirretty hallitukselle ja valtiovarainministeriöön.⁶⁷

Managerisinen ”hajauttaminen” johti näin vallan keskitykseen erityisesti resurssien osalta. Valtiontalouden tarkastusvirasto tutki uudistusta tuoreeltaan vuonna 1994 ja totesi, että lopputuloksessa eivät mitenkään toteutuneet alkuperäiset tavoitteet: palvelun parantaminen, hallinnon moniportaisuuden vähentäminen ja alueellinen itsehallinto. Päätösvaltaa ei ollut delegoitu alaspäin. Johtopäätösten mukaan päätavoitteena näytti koko ajan olleen ohjausjärjestelmän muuttaminen ministeriöiden asemaa vahvistamalla: ”Heräskin kysymys, onko organisaatiouudistusten perusteluina käytetty yleisiä kehittämisperiaatteita tai yleisesti hyväksyttävissä olevia tavoitteita, kun todelliset perusteet ovat muualla.”⁶⁸

Sosiaali- ja koulutuspalveluista yritystukiin ja T&K-toimintaan

Budjetti uudistusten avulla erityisesti kuntien valtionosuuksia leikattiin 1990-luvulla. Yritystuet olivat merkittävin leikkauksilta säästynyt julkisen sektorin osa. Käytännössä ne olivat ainoa julkisen sektorin alue, johon tehtiin merkittäviä lisäpanostuksia 1990-luvun laman aikana.⁶⁹ Kuntien valtionosuuksien leikkausten lomassa Ahon hallitus (26.4.1991–13.4.1995) lisäsi joka vuosi

panostusta tutkimus- ja kehitystoimintaan ja erilaisiin yritystukiin.⁷⁰ Pääministerin mielestä Suomi tarvitsi ”holhousvaltion” sijaan uusteollistamista⁷¹. Oikeusministeri Hannele Pokan mukaan lama-ajan politiikka herätti epäoikeudenmukaisuuden tunteita: ”Tuntui kuin kaikkien muiden etuja leikataan paitsi teollisuuden, jolle annetaan.”⁷² Laman aikana jatkettiin Korpilammella otettua linjaa: Suomen oli panostettava enemmän julkista rahaa yritystukeen. Sana ”elvytys” toistui, kun rahaa panostettiin tietotekniikka- ja teletekniikkaohjelmiin⁷³. Yritystuen kokonaismäärä kasvoi vuosina 1984–1996 2 miljardista markasta 4,5 miljardiin markkaan.⁷⁴

Samaan aikaan tavoitteena oli kuitenkin pienentää julkista sektoria tai ainakin pysäyttää sen kasvaminen. Tämä edellytti julkisten varojen karsimista muualta, ja käytännössä leikkaukset kohdistuivat kuntiin ja valtion keskushallintoon eli hyvinvointivaltion perustoimintoihin. Voidaan siis tulkita, että koko edellä kuvatulla prosessilla, jossa resurssivaltaa keskitettiin valtiolle, jotta kuntien varoja voidaan leikata, tavoiteltiin julkisten varojen siirtoa yritysten tukemiseen. Tämä linjaus oli esitetty ensi kertaa jo Korpilammen aikoihin, jolloin Kalevi Sorsan mukaan teollisuudelle annetulle tuelle on tehtävä tilaa julkisen talouden kasvua hillitsemällä. Tiukka budjettipolitiikka oli Sorsan mukaan kohdistettava erityisesti hallintoon⁷⁵. Hallinnosta voidaan säästää kuitenkin rajallisesti, minkä vuoksi niukkuuden aika koski lopulta kaikkia hyvinvointivaltion toimialoja.

T&K-toiminnan lisäksi julkisia varoja laitettiin riskirahoitukseen (*venture capital*). Julkisen riskirahoituksen vetäjänä aloitti Suomen itsenäisyyden juhlarahasto (Sitra), jonka toimenkuvaa muutettiin sen mukaisesti vuonna 1991⁷⁶. Rahoitusinstrumenteiksi se sai 400 miljoonaa markkaa ja 100 miljoonan markan arvosta valtion Nokian omistuksia. Osakkeiden arvo 40-kertaistui muutamassa vuodessa.⁷⁷ Riskirahoittaminen oli

1990-luvun alussa pääosaltaan julkista. Vuosina 1991–1992 sijoitetusta pääomasta 70 prosenttia tuli julkisista lähteistä. Suurimmat sijoittajat olivat Sitra, Kera ja sen tytäryhtiö Start Fund of Kera Oy.⁷⁸ Vuonna 1995 kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuuteen perustettiin lisäksi Suomen Teollisuussijoitus Oy (Tesi), josta tuli lopulta valtion tärkein riskisijoittaja.⁷⁹ Valtio sijoitti Tesiin vuosina 1995–2001 noin 230 miljoonaa euroa. Erityisesti valtionyhtiöiden yksityistämisestä kertyneet varat haluttiin suunnata Tesille.⁸⁰ Ahon hallitus sosialisoi riskirahoituksen tappiota myös yksityisten rahoituslaitosten kautta⁸¹.

Valtion suuri rooli riskirahoituksessa on säilynyt nykypäivään saakka. Julkisen sektorin osuus pääomasijoituksista vuosina 2008–2012 oli kaksinkertainen eurooppalaiseen keskiarvoon verrattuna. Yksin Tesi kattaa nykyään 10 prosenttia Suomen kaikesta pääomasijoitustoiminnasta. Myös Tekes teki paluun pääomasijoitustoimintaan vuonna 2014.⁸²

Edellä kuvattu poliittinen linja, jossa hallitukset panostavat tutkimus- ja kehitystoimintaan sekä yritystukiin, on ollut pitkäikäinen. Muun muassa Lipposen, Vanhasen ja Kataisen hallitukset ilmoittivat hallitusohjelmissaan teollisuuspolitiikkansa kärjeksi julkiseen T&K-toimintaan sekä riskirahoitukseen satsaamisen. Sipilän hallituksen ohjelmassa asetettiin tavoitteeksi, että tutkimus- ja innovaatiotoiminnan laatua ja vaikuttavuutta parannetaan ja niitä kohdistetaan digitaalisten palveluiden kasvattamiseen, startup-yrityksiin, *cleantechiin* ja biotalouteen. Pieniä painopistemuutoksia ei ole mahdollista käsitellä tässä artikkelissa laajemmin, mutta esimerkiksi Tekesin vuosittain jakamia T&K-tukirahoja on vähennetty vuoden 2010 huipusta 610 miljoonasta eurosta alle 500 miljoonan euron⁸³. Näillä leikkauksilla oli suuri vaikutus erityisesti yliopistojen tutkimusrahoitukseen.

Viitteet

- 1 Toista maailmansotaa seurasi kapitalistisissa teollisuusmaissa 30 vuoden korkean talouskasvun kausi. Tällä kaudella on eri maissa eri nimiä: Ranskassa *Les Trente Glorieuses*, Länsi-Saksassa *Wirtschaftswunder*, Italiassa *Il miracolo economico*.
- 2 Ks. esim artikkelikokoelma *The State after Statism. New State Activities in the Age of Liberalization* 2006.
- 3 Useimpien hyvinvointivaltion syntyä ja jälkiteollisen ajan reaktioita käsittelevien analyysien mukaan monimutkaiset polkuriippuvuudet, institutionaaliset perinteet, historialliset kontekstit, luokkajaot ja poliittiset kulttuurit vaikuttivat siihen, millaiseksi sosiaali- ja talouspolitiikka eri maissa muodostui. Samat ilmiöt vai-

kuttavat myös tulevaisuudessa valtioiden reaktioihin jälkiteolliseen aikakauteen. Esimerkiksi Andrew Schonfeldin klassisessa modernin kapitalismin määritelmässä kulta-kauden valtiot jakaantuivat kolmeen malliin: liberaaliin markkinajohtoiseen malliin, korporatistiseen neuvottelumalliin sekä valtiollisteknokraattiseen malliin. Gösta Esping-Andersen puolestaan jakoi eri maiden talousmallit liberaaliin, konservatiiviseen ja sosiaalidemokraattiseen malliin, Levy 2006, 370, 380–381; Esping-Andersen 1990. Monimutkaisista konteksteista ks. myös Taylor-Gooby, Leruth & Chung 2017, 1. Raija Julkunen toteaa, että jälkiteollisten valtioiden reformitutkimus on monenlaisten tieteellisten otteiden leikkauksikohdassa: aihetta on käsitelty

- muun muassa institutionalismin, taloustieteen, sosiaalipolitiikan, politiikan ja eri alojen kriisintutkimuksen keinoin. Julkunen 2017, 321.
- 4 Taylor-Gooby, Leruth & Chung 2017, 7.
- 5 Julkunen 2017, 321–324. Suomen muutoksen Julkunen ajoittaa 1990-luvulle. Julkunen 2017, 59–60.
- 6 Työ- ja elinkeinoministeriö 2011; *Taloussanomien* 4.10.2016. ”Haitalliset yritystuet paisuvat: ”Tämä on hälytysmerkki””.
- 7 Työ- ja elinkeinoministeriö 2017, 2.
- 8 Berghall, Junka & Kiander 2006, 28–41.
- 9 Palokangas 1992, 12–16; *Aamulehti* 4.5.1993: ”Elinkeinotuki paisunut Suomessa”; *Aamulehti* 1.6.1993: ”Sailas ehdottaa kirvestä yritystuella”; *Aamulehti*

- 10.6.1993: ”Valtiontuki vääristää kilpailua ja rakennetta”.
- 11 Heikki Pursiainen, ”Yritystuet ovat skandaali”. *Libera.fi* 6.5.2017: www.libera.fi/blogi/yritystuet-ovat-skandaali/; *Uusi Suomi* 3.8.2017: ”Kokoomuslainen: kaikki yritystuet leikkuriin” (Juhana Vartiainen haastattelu): www.uusisuomi.fi/kotimaa/226664-kokoomuslainen-hallituksen-lopettettava-vatystely-kaikki-yritystuet-leikkuriin
- 12 OECD 2009, 86. Katsaus teknologiapoliittisesta keskustelusta, ks. Alaja 2016, 26–41.
- 13 Mazzucato 2015. Yrittäjähenkisestä valtiosta ja sen kritiikistä, ks. Alaja 2016, 26–39.
- 14 Ylikangas 1985, 119–120.
- 15 Kuisma 2016, 25–27.
- 16 Valtion omistajuus ei edes haiskahtanut enää 1930-luvulta lähtien täysin kommunismilta, sillä Yhdysvaltojen taloussuunnittelua soveltanut New Deal -politiikka tarjosi oikeistolle henkiseksi viiteryhmäksi läntisen leirin Neuvostoliiton sijaan. Ks. Jalava 2012, 37.
- 17 Talouden poliittisuudesta sekä politiikan ja talouden kytkennöistä ks. esim. Kuisma 2016; Kuisma 2004. Kartelleista ks. Jensen-Eriksen 2009, 144–145.
- 18 Käsitteellinen selvennys: julkinen T&K-toiminta sisältyy ”yritystukseen”, ks. esim. Tekesin jakamat T&K-tuet yrityksille.
- 19 Levy 2006, 381.
- 20 Ks. Musacchio & Lazzarini 2014. Suomessa valtionyhtiöiden historiasta, ks. Ranki 2012.
- 21 Lemola 2002, 467–472. Ks. myös Paju 2008, 28–30; Michelsen 1993, 261; Alaja 2016, 36.
- 22 Junka 2010, 36–41; Yliaska 2014, 198–203.
- 23 Kalevi Sorsan haastattelu 28.4.1997, s. 129, haastattelija Jorma Kallenautio. Eduskunnan veteraanikansanedustajien muistitietoarquivo, Eduskunnan kirjaston arkisto. Korpilammen konsensussesta ks. myös Yliaska 2014, 132–140; Outinen 2015, 88–89; Wuokko 2015, 130–157; Savtschenko 2016, 201–230; ks. myös *Suomen Kuvalehti* 19.1.1990 ”Konsensus”.
- 24 Esimerkiksi SAK järjesti vielä 1980-luvun puolivälissä yhteislakon työaika-kiistelyn tiimellyksessä. Myös oikeiston silmissä hyvinvointivaltio jatkoi loputtomassa kriisissä tarpomista. Toisin sanoen sosiaalipolitiikan vastustaminen ja sen puolustaminen jatkuivat 1980-luvulla. Suhtautuminen Korpilammen konferenssissa esitetyihin talouslinjoihin oli niin ikään monilta osin kaksijakoista. Myös lehdistössä suhtautuminen oli kahtalaista. Toisaalta tutkimuksissa on erilaisia käsityksiä siitä, mitä konsensus tarkoittaa, minkä vuoksi konsensus on yhtä aikaa sekä myytti että totta. Savtschenko 2016, 203–205.
- 25 Uljas 2008.
- 26 Bergholm 2005, 18
- 27 Kettunen 2001, 227–234.
- 28 Uljas 2012, 154–183.
- 29 Kettunen 2008, 88–91.
- 30 Sosialismi pysyi pitkän aikavälin tavoitteena, mikä tarkoitti sitä, että sosialismiin voitiin siirtyä vain demokraattisesti enemmistöpäätöksillä. Tätä SDP:n perinteistä näkemystä oli vain vaikea selittää äänestäjille, minkä vuoksi sosialismista puhuminen oli hetkeksi lopetettava. Vaikka 1970-luku on jälkeensä varsinkin arkipäivän historiakulttuurissa nähty vasemmiston hegemonian kaudeksi, Sorsa laski, että SDP:llä oli mahdollisuus saada keskiluokasta enemmän äänestäjiä, jos puolue puhuisi sosialismista vähemmän. Outinen 2015, 52, 73, 79–88. Konsensusesta yleisesti, ks. myös Sorsa 2003, 351–352, 461–462. Saari 2010, 474–476.
- 31 Pekkarinen & Vartiainen 1993, 215.
- 32 Saari 2010, 475.
- 33 Kettunen 2006.
- 34 Heikkinen 2009.
- 35 Hallitusohjelma Sorsa II, *Talous- ja työllisyyspolitiikka*; ks. myös SDP:n puolueuuevoston kokouksen pöytäkirja 24.11.1977, s. 40–45, Työväenarkisto.
- 37 Lassila 1968, 134, 142.
- 38 Kuisma 2004, 278–286.
- 39 Kari 2016, 102. Kireästä rahapolitiikasta ks. erit. 124–125.
- 40 22.9.1980 ”Näkökohtia v. 1981 budjetin ilmestyessä”. EVA:n arkisto, 6, Kansallisarkisto; ks. myös Kokous 8.5.1980, liite A, 1§. EVA:n arkisto, 6, Kansallisarkisto; Kokous 14.6.1982, liite A, 1§. ”Elinkeinoelämän puheenjohtajan, pääjohtaja Mika Tiivolan avauspuheenpuoro”, s. 3–4. EVA:n arkisto, 8, Kansallisarkisto; 13.8.1985 ”Ihmiskeskeinen markkinatalous”. EVA:n arkisto, 10, Kansallisarkisto.
- 41 Geppert 2011, 170–173; EVA:n synnyistä ja roolista, ks. Yliaska 2014, 115–116.
- 42 Ks. esim. Willy Brandtin ja Olof Palmén teknologiauskosta, Brandt, Kreisky & Palme 1976, 59, 80, 109–110.
- 43 *Ehvytyksen linjat 1977* (Kalevi Sorsa), 8; Lipponen 2009, 438; Brandt, Kreisky & Palme 1976, 109–110.
- 44 *Ajankohtainen kakkonen* 28.8.1979, toimittaja Eero Silvasti; haastattelu litteroitu: EVA:n arkisto, 86, Kansallisarkisto; Sorsan teknologia-ajattelusta, ks. myös Jakobsonin kirje Hästölle 18.9.1978, EVA:n arkisto, 38, Kansallisarkisto.
- 45 VM 1975, 11–12 (käännös VY). Ks. myös OECD 1979a, 112–119; OECD 1979b; OECD 1979c; OECD 1986, 31–32; OECD:n informaatioyhteiskuntaintresseistä, ks. myös Mattelart 2003, 64, 111–113.
- 46 Ks. esim. Webster 1995, 11, 30–32.
- 47 Ks. esim. Callon 1986, 21–25.
- 48 Valcosta, ks. Skurnik 2005, 199–200.
- 49 Esimerkiksi pilapiirtäjä Kari lisäsi Valcon salkun Sorsan käteen piirroksissaan.
- 50 Outinen 2015, 52, 73, 79–88; Sorsa 2006, 351–352, 461–462. Toisaalta on muistettava, että SDP oli alun perinkin tehnyt välttämättömyydestä hyveen, kun se katsoi, että se oli ollut keskeinen hyvinvointivaltion puolustaja. Usein kuitenkin ratkaisevassa asemassa oli SKDL, joka oli hyvinvointivaltiota koskevissa kysymyksissä usein vieläpä lähempänä Maalaisliittoa kuin SDP:tä, joka puolestaan oli kansainvälisesti vertailtaenkin hyvin oikealla 1950- ja 1960-lukujen taiteessa, ks. Sorsan puhe puolueuuevoston kokouksessa 18.8.1979, s. 15–16. Puolueuuevoston ptk 1979, Cb 22, Työväenarkisto; Uljas 2012.
- 51 Hjerppe 1988, 47, 216.
- 52 SDP:n ohjelma ”Kohti täystyöllisyyttä. Hyväksytty puolueuuevoston kokouksessa 18.11.1982.”; Kalevi Sorsan puheenvuoro, SDP:n puolueuuevoston ptk 18.11.1982, s. 15–16, Cb 25. Työväen arkisto; SDP:n Tiede- ja teknologiaryhmän kirje SDP:n puoluetuomikunnalle 15.11.1982. SDP:n puoluetuomikunnan pöytäkirjojen liitteet, liite 433, Ca 94, Työväenarkisto; SDP:n puoluetuomikunnan pöytäkirjojen liitteet, liite 443 ”Teollisuuspoliittinen työryhmä, Teollisuuspoliittinen muistio 22.10.1982”, s. 3, kotelo Ca 94, Työväenarkisto; SDP:n puolueuuevoston ptk, s. 10–11, Cb 30, Työväen arkisto.
- 53 Elinkeinoelämä pettyi heti Sorsan hallituksen elvytyspakettiin, ks. Wuokko 2015, 140.
- 54 Roberts 2017, 102–111; Hay 2007, 106–121.
- 55 Soikkanen 1966, 566–567.
- 56 Teemu Hiltunen 6.2.1975 ”Valtion suunnittelu vaikutuksista kuntiin”, s. 8. Valtiovarainministeriön budjettiosaston arkisto (VM, BO), Uaa 1. Kansallisarkisto; Hiltunen piti teemaa puheissaan yllä koko 1970- ja 1980-luvun, ks. esim. Teemu Hiltunen 7.11.1985 ”Valtion ja kuntien talouteen liittyvän päätöksenteon ja vuorovaikutuksen parantaminen”, s. 6. VM, BO, Uaa 1. Kansallisarkisto; Ks. myös KM 1976:24, 10–11; KM 1982:66, 30–41.
- 57 EVA 1981, 30–37; EVA 1983, 43–44.
- 58 Ks. esim. Teemu Hiltunen 6.6.1985, ”Katsaus lähi aikojen taloudelliseen kehitykseen”, s. 8. Valtiovarainministeriön arkisto, budjettiosasto, Uaa 1, Kansallisarkisto; ks. myös Juhana Kivellä 9.10.1991 ”Tuottavuustyö vauhtiin julkishallinnossa”. Valtiovarainministeriön arkisto, budjettiosasto, UAC 5, Kansallisarkisto.
- 59 Marjanen 1978.
- 60 Ks. esim. seuraavien komiteoiden tapa ymmärtää hajauttaminen: KM 1975:120; KM 1978:22, KM 1973:68, KM 1974:47, KM 1974:98; KM 1981:54, 1–2; KM 1982:22, 1–6; KM 1983:3, 1–3.
- 61 Fukuyama 2005, 67–76; Pollitt ym. 1997, 371–372.
- 62 Virtanen 2017.
- 63 Turkki 2002, 53–58.
- 64 Pekka Kilpi 24.4.1990 ”Kommentteja tulo- ja menoarvio-osaston muistioon”. Valtiovarainministeriön arkisto, budjettiosasto, UAC 8, Kansallisarkisto.
- 65 *Tulojohtamisen tuki* 1991, 4, 7, 11. Kri-

- tiikistä ja eduskunnan vallan vähydestä, ks. myös Taipale 1990, 2.
- 66 Heikkinen & Tiihonen 2010, 285–288; Erkka Railo ja Sini Ruuhonen ovat kirjoittaneet vuoden 2015 eduskuntavaaleista, joiden alla valtiovarainministeriö julkaisi keskustelua ohjanneen raportin, Railo & Ruuhonen 2016, 237–275.
- 67 Lumijärvi & Salo 1996, 212–214. Kansanedustajien näkemyksiä eduskunnan vallasta, ks. myös: Tarja Halosen haastattelu, 163–164. Eduskunnan veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto, Eduskunnan kirjaston arkisto; Liisa Hyssälän haastattelu, 188–190. Eduskunnan veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto, Eduskunnan kirjaston arkisto. Virkamiesvallasta, ks. myös Tiihonen 2006, 123–125, 166–167.
- 68 Keskushallinnon organisaatiouudistukset. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomus 198/54/94, 12, 105–106.
- 69 Ellei oteta huomioon automaattisia vakauttajia, kuten työttömyyskorvauksia, jotka kasvavat työttömyyden lisääntymisessä.
- 70 Aho 2003, 97; VM 1992, 69, 72; VM 1994, 49–50.
- 71 Esko Aho 6.10.1993 ”Holhousvaltiosta yhteisvastuun ja yrittäjyyden yhteiskuntaan”, 3. Puoluetuomisto, Dc 1987–1995. Suomen Keskustan arkisto.
- 72 Pokka 1994, 109.
- 73 *Suomi tietoyhteiskunnaksi* 1995, 32–33.
- 74 Luku ei sisällä pankkitukea, Junka 2010, 21.
- 75 SDP:n puolueuuevoston kokouksen pöytäkirja 9.3.1977, 14. Työväenarkisto.
- 76 Särkikoski 2007, 235.
- 77 Särkikoski 2007, 246–254, 273, 277–279. Osakkeet olivat tulleet valtion haltuun sen myytyä osuutensa Telenokiasta Nokialle vuonna 1987.
- 78 Särkikoski 2007, 290–294. Kehitysmaihin sijoitustoimintansa keskittänyt Finnfund perustettiin vuonna 1980.
- 79 Virtanen 1996, 172–173.
- 80 Särkikoski 2007, 291–301. Laki Suomen Teollisuussijoitus Oy -nimisestä yhtiöstä (1531/1994, 702/1996, 1352/1999); Ks. myös *Valtion erityisrahoitustoiminta* 2002, 7–9.
- 81 Ks. Hallituksen esitys 65/1992.
- 82 Valtiontalouden tarkastusvirasto 2016.
- 83 Tilastokeskus, Valtion tutkimus- ja kehittämisrahoitus jakavan organisaation mukaan vuosina 1984–2015, http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__trtt__tkker/statfin_tkker_pxt_003_fi.px/table/tableViewLayout1?rxid=af0c7f9d-5405-49b3-a120-dd31d396bbe

Arkistot

- Kansallisarkisto
Elinkeinoelämän valtuuskunnan arkisto
Valtiovarainministeriön arkisto
Tulo- ja menoarvio-osasto (BO)
Valtiosihteeri Teemu Hiltusen kokoelma (Uua, Uaa)
Juhani Kivelän kokoelma (Uac)
- Työväenarkisto
Sosialidemokraattisen puolueen arkisto
Puolueuuevoston pöytäkirjat
Suomen Keskustan arkisto
Puoluetuomiston arkisto
Eduskunnan kirjaston arkisto
Kansanedustajien muistitietoarkisto

Kirjallisuus

- Aho, Esko, Lamatutkimuksen opetuksia. Teoksessa *Pennejä taivaasta? Talouspolitiikkakoulutusta 25 vuotta*. Toim. Tuovi Allén & Matti Karhu. Edita, Helsinki 2003, 95–99.
- Alaja, Antti, *Yrittäjähenkkinen valtio. Uusi avaus innovaatiopolitiikkaan*. Kalevi Sorsa -säätiö, Helsinki 2016. Verkossa: sorsafoundation.fi/wp-content/uploads/2016/12/2016-2-Yrittajahenkkinen-valtio-web.pdf
- Berghall, Elina, Junka, Teuvo & Kiander, Jaakko, *T&K, tuottavuus ja taloudellinen kasvu*. VATTin tutkimuksia 121, Helsinki 2006.
- Bergholm, Tapio, *Sopimustyhteiskunnan synty 1. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon*. SAK 1944–1956. Otava, Helsinki 2005.
- Brandt, Willy, Kreisky, Bruno & Palme, Olof, *Demokraattinen sosialismi. Kirjeitä ja keskusteluja 1972–1975*. Suom. Eija Reinikainen. Tammi, Helsinki 1976.
- Callon, Michel, *The Sociology of an Actor-Network: The Case of the Electric Vehicle*. Teoksessa *Mapping the Dynamics of Science and Technology*. Toim. Michel Callon, John Law & Arie Rip. MacMillan, London 1986, 19–34.
- Elvytyksen linjat. Talouspoliittinen konferenssi 5.–6.1977*. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1977.
- Esping-Andersen, Gøsta, *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity, Cambridge 1990.
- EVA, *Minne menet hyvinvointiyhteiskunta*. Elinkeinoelämän valtuuskunta, Helsinki 1981.
- EVA, *Uusi suunta vai saneeraus*. Elinkeinoelämän valtuuskunta, Helsinki 1983.
- Fukuyama, Francis, *State-Building. Governance and World Order in the Twenty-First Century*. Profile Books, London 2005.
- Geppert, Dominik, *Der Thatcher-Konsens. Der Einsturz der britischen Nachkriegsordnung in den 1970er und 1980er Jahren*. *Journal of Modern European History*. Vol. 9, No. 2, 2011, 170–194.
- Hay, Colin, *Why We Hate Politics?* Polity, Cambridge, 2007.
- Heikkinen, Sakari, Kuka keksi elvytyksen? *Kielikello* 1/2009. Verkossa: kielikello.fi/index.php?mid=2&cpid=11&aid=1974
- Heikkinen, Sakari & Tiihonen, Seppo, *Hyvinvoinnin turvaaja. Valtiovarainministeriön historia 3*. Edita, Helsinki 2010.
- Hjerppe, Riitta, *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos*. Suomen pankki, Helsinki 1988.
- Häikiö, Martti, *Nokia Oyj:n historia. 2. Sturm und Drang. Suurkaupoilla eurooppalaiseksi elektroniikkayritykseksi 1983–1991*. Edita, Helsinki 2001.
- Jalava, Marja, *The University in the Making of the Welfare State*. Peter Lang, Frankfurt am Main 2012.
- Jensen-Eriksen, Niklas, *Kartellien maailma – Paperiteollisuuden kansainvälinen yhteistyö 1945–1973*. Teoksessa *Suuri suunnanmuutos. Suomen paperiteollisuuden tie Venäjältä maailmanmarkkinoille*. Toim. Niklas Jensen-Eriksen, Liisa Suvikumpu & Sari Förström. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja XXIII, Helsinki 2009.
- Julkunen, Raija, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot. Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavina*. Sophi, Jyväskylä 2017.
- Junka, Teuvo, *Valtionyhtiöt 1975–2008*. VATTin tutkimuksia 155, Helsinki 2010.
- Kari, Markus, *Suomen rahoitusmarkkinoiden murros 1980-luvulla. Oikeushistoriallinen tutkimus*. Into, Helsinki 2016.
- Kettunen, Pauli, *The Nordic Welfare State in Finland*. *Scandinavian Journal of History*. Vol. 26, No. 3, 2001, 225–247.
- Kettunen, Pauli, *Kirkuvan harmaa vuosikymmen. Työväentutkimus* 2006, 4–11. Verkossa: tyovaenperinne.fi/tyovaentutkimus/tt2006/a_kirkuvan.htm
- Kettunen, Pauli, *Globalisaatio ja kansallinen me*. Vastapaino, Tampere 2008.
- KM 1973:68 = Hajasijoituskomitea: *Valtion virastojen ja laitosten hajasijoittaminen. Hajasijoituskomitean 1. osamietintö*. Valtioneuvosto, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1973.
- KM 1974:47 = Hajasijoituskomitea: *Virastojen ja laitosten hajasijoittaminen. Hajasijoituskomitean loppumietintö (2. osamietintö)*. Valtioneuvosto, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1974.
- KM 1974:98 = *Väliportaanhallintokomitean mietintö*. Valtioneuvosto, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1974.
- KM 1975:120 = *Valtion keskushallintokomitean 1. osamietintö*. Valtioneuvosto, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1975.
- KM 1976:24 = *Kuntien valtionosuus- ja avustusjärjestelmän kehittäminen. I Järjestelmän yleiset perusteet*. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1976.
- KM 1978:22 = *Valtion keskushallintokomitean II osamietintö*. Valtioneuvosto, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1978.
- KM 1981:54 = *Osallistumistoimikunnan mietintö*. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1981.
- KM 1982:22 = *Lähidemokratiatoimikunnan mietintö*. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1982.
- KM 1982:66 = *Kuntien valtionosuus- ja avustusjärjestelmän kehittäminen. II ehdotus*. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1982.

- KM 1983:3 = *Kuntien itsehallintokomitean mietintö*. Valtioneuvosto, Helsinki 1983.
- Kuisma, Markku, *Kahlittu raha, kansallinen kapitalismi. Kansallis-Osake-Pankki 1940–1995*. SKS, Helsinki 2004.
- Kuisma, Markku, *Valtion yhtiöt – nousu ja tuho*. Silta, Helsinki 2016.
- Lassila, Jaakko, 1970-luvun rahoitusmarkkinat. Teoksessa *Taloutemme tienviittoa*. Toim. Jaakko Honko ym. Weilin + Göös, Helsinki 1968, 131–142.
- Lemola, Tarmo, Tiede- ja teknologiapolitiikan muotoutuminen. Teoksessa *Suomen tieteen historia 4*. Toim. Päiviö Tommila. WSOY, Helsinki 2002, 466–488.
- Levy, Jonah D., *The State after Statism. From Market Direction to Market Support*. Teoksessa *The State after Statism. New State Activities in the Age of Liberalization*. Toim. Jonah D. Levy. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2006, 367–394.
- Lipponen, Paavo, *Muistelmat 1*. WSOY, Helsinki 2009.
- Lumijärvi, Mika & Salo, Sari, *Valtiohallinnon tulosohjauksjärjestelmä parlamentaarisen ohjauksen näkökulmasta*. Vaasan yliopiston, Vaasa 1996.
- Mazzucato, Mariana, *The Entrepreneurial State. Debunking Public vs. Private Sector Myths*. PublicAffairs, New York 2015.
- Mattelart, Armand, *Informaatioyhteiskunnan historia* (Histoire de la société de l'information, 2001). Suom. Risto Suikkanen. Vastapaino, Tampere 2003.
- Marjanen, Reijo, Ystävänä myrskyävällä merellä. *Tiukka linja 3/1978*.
- Michelsen, Karl-Erik, *Valtio, teknologia, tutkimus. VTT ja kansallisen tutkimusjärjestelmän kehitys*. VTT, Espoo 1993.
- Musacchio, Aldo & Lazzarini, Sergio G., *Reinventing State Capitalism. Leviathan in Business, Brazil and Beyond*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2014.
- OECD, *Interfutures. Facing the Future. Mastering the Probable and Managing the Unpredictable*. OECD, Paris 1979a.
- OECD, *Science and Technology in the New Socio-economic Context*. OECD, Paris, 1979b.
- OECD, *Technology and the Structural Adaptation of Industry*. OECD, Paris 1979c.
- OECD, *Työmarkkinoiden joustavuus. OECD:n asettaman asiantuntijaryhmän raportti huhtikuu 1986, käännös lokakuu 1986*. MOPO-Monistamo, Helsinki 1986.
- OECD, *Policy Responses to the Economic Crisis. Investing in Innovation for Long-Term Growth*. 2009. Verkossa: oecd.org/sti/42983414.pdf.
- Outinen, Sami, *Sosiaalidemokraattien tie talouden ohjailusta markkinareaktioiden ennakointiin. Työllisyys sosiaalidemokraattien politiikassa Suomessa 1975–1998*. Into, Helsinki 2015.
- Paju, Petri, ESKOlla tehtiin tiedepolitiikkaa ja teknistä kansallista projektia. *Tieteessä tapahtuu 8/2008*, 27–35.
- Palokangas, Jukka, *Yritysten valtiontuet Suomessa – tuen kehitys EFTA- ja EY-maissa*. VATT, Helsinki 1992.
- Pekkarinen, Jukka & Vartiainen, Juhana, *Suomen talouspolitiikan pitkä linja*. WSOY, Porvoo 1993.
- Penttilä, Risto E. J., Tapaninen, Jaakko & Jutila, Janne, *Ultimatum isänmaalle. Nuorsuomalainen näkemys Suomen mahdollisuuksista*. Otava, Helsinki 1994.
- Pollit, Christopher ym., *Trajectories and Options. An International Perspective of the Implementation of Finnish Public Management Reforms*. Ministry of Finance, Helsinki 1997.
- Pokka, Hannele, *Porvarihallitus*. WSOY, Helsinki 1994.
- Railo, Erkkä & Ruohonen Sini, Verkon ja rahan vallassa – vaalit 2003–2015. Teoksessa *Kamppailu vallasta. Eduskuntavaalikampanjat 1945–2015*. Toim. Erkkä Railo, Mari K. Niemi, Ville Pitkänen & Sini Ruohonen. Docendo, Helsinki 2016.
- Ranki, Risto, *Niin siinä käy kun omistaa. Tarinaa valtionyhtiöistä*. Edita, Porvoo 2012.
- Rothwell, Roy & Zegveld, Walter, *Industrial Innovation and Public Policy. Preparing for the 1980s and the 1990s*. Frances Pinter, London 1981.
- Saari, Juho, *Suomalainen konsensus – Korpilammen konferenssi (1977) käännekohtana. Yhteiskuntapolitiikka 5/2010*, 469–487.
- Savtschenko, Ritva, *Kompuroiden korporatismissa. Eheytyneen SAK:n ristipaineet suomalaisessa korporatismissa 1968–1978*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2015.
- Skurnik, Samuli, *Suomalaisen talousmallin murros*. Tammi, Helsinki 2005.
- Soikkanen, Hannu, *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia*. Maalaiskuntien liitto, Helsinki 1966.
- Sorsa, Kalevi, *Kansankoti ja punamulta*. Otava, Helsinki 2003.
- The State after Statism. New State Activities in the Age of Liberalization*. Toim. Jonah D. Levy. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2006.
- Suomi tietoyhteiskunnaksi – kansalliset linjat ja strategian perustelumuistiot*. Tikas-työryhmä. Valtiovarainministeriö, Vantaa 1995.
- Särkikoski, Tuomo, *Sitra – tulevaisuus tehtävänä*. Edita, Helsinki 2007.
- Taipale, Pekka, *Tulokellisuuden arviointi tulosohjauksen perustana*. Teoksessa *Tulosohjaus etenee valtionhallinnossa*. Valtion kehittämiskeskus – Valtion painatuskeskus, Helsinki 1990, 71–76.
- Taylor-Gooby, Peter, Leruth, Benjamin & Chung, Heejung, *The Context. How European Welfare States Have Responded to Post-Industrialism, Ageing Populations, and Populist Nationalism*. Teoksessa *After Austerity. Welfare State Transformation in Europe After the Great Recession*. Toim. Peter Taylor-Gooby, Benjamin Leruth & Heejung Chung. Oxford University Press, Oxford 2017, 1–26.
- Tiihonen, Seppo, *Ministeriön johtaminen. Poliittisen ja ammatillisen osaamisen liitto*. Tampere University Press, Tampere 2006.
- Tulosjohtamisen tuki*. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 7, 1991.
- Turkkila, Ilona, *Kunnat valtion asialla. Tapaus-tutkimus valtiolta kunnille siirtyneistä vastuista*. Suomen Kuntaliitto, Helsinki 2002.
- Työ- ja elinkeinoministeriö, *Yritystuki-selvitys 2011*. TEM-julkaisuja 7, Helsinki 2011. Verkossa: tem.fi/documents/1410877/3342347/Yritystukiselvitys+02042012.pdf.
- Työ- ja elinkeinoministeriö, *Virkamiesselvitys yritystuista ja niiden vaikutuksista*. TEM-raportteja 22, Helsinki 2017. Verkossa: julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79863/TEMrap_22_2017_verkkokjulkaisu.pdf.
- Uljas, Päivi, *Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehännän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Into, Helsinki 2012.
- Valtion erityisrahoitustoiminta, Finnvera oyj, Suomen teollisuussijoitus Oy*. Valtiontalouden tarkastusvirasto, Helsinki 2002.
- Valtiontalouden tarkastusvirasto, *Valtion pääomasijoitustoiminta*. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomus 15/2016. Verkossa: vtv.fi/files/5233/15_2016_Valtion_paomasijoitustoiminta.pdf
- Webster, Frank, *Theories of Information Society*. Routledge, London 1995.
- Virtanen, Erkki, *Budjetin puintia ennen ja nyt*. Yle 30.8.2017. Verkossa: yle.fi/uutiset/3-9795219.
- Virtanen, Kari, *Pääomasijoittaminen osana innovaatioiden rahoitusjärjestelmää – julkisen sektorin rooli pääomasijoitusmarkkinoiden kehittäjänä*. KTM tutkimuksia ja raportteja 20, Helsinki 1996.
- VM, *ATK-politiikka ja tietoliikennepolitiikka. Raportti OECD:n helmikuussa 1975 järjestämästä konferenssista COMPUTER/TELECOMMUNICATIONS POLICY*. Laatineet: Ilmari Pietarinen (VM), Jussi Sauna-aho (Liikenneministeriö) ja Ilpo Takanen (Valtioneuvoston kanslia). Valtiovarainministeriö, Helsinki 1975.
- VM, *Näkymät ja talouspolitiikan linjat vuoteen 1996*. Valtiovarainministeriö, Helsinki 1992.
- VM, *Talouspolitiikan linjat. Kansantalouden kehitys ja talouspolitiikka vuosina 1994–1998*. Valtiovarainministeriö, Helsinki 1994.
- Wuokko, Maiju, *Markkinatalouden etujoukot. Elinkeinoelämän valtuuskunta, Teollisuuden keskusliitto ja liike-elämän poliittinen toiminta 1970–1980-lukujen Suomessa*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2015.
- Yliaska, Ville, *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Into, Helsinki 2014.
- Ylikangas, Heikki, *Suomen historian käännekohtat*. WSOY, Helsinki 1985.